

Nadal: regals vinguts d'enlloc i de tot arreu

Jan Grau

Les diades nadalenques són plenes de moments i tradicions relacionades amb els obsequis, és un joc d'il·lúsió, d'oferiment i també d'ostentació. L'arrel de tant regal rau en què el solstici d'hivern és un punt de celebració de l'abundància, centrada principalment en els àpats i modernament en les compres, però amb un seguit de connotacions atàviques que moltes vegades oblidem o ignorem, però que hi són. El diner de la paga extraordinària, les rifes, loteries i "lluminetes", les estrenes... són senyals d'aquest culte a l'abundància en forma de despesa, ja vindrà més tard el gener i costarà arribar a final del mes més llarg de l'any, econòmicament parlant.

En tot aquest joc d'obsequis, destaquen en el nostre costumari els que ens arriben de la mà de personatges estranys, d'éssers fantàstics o d'objectes curiosos com ara el tió, l'arbre de Nadal, els Reis de l'Orient i el Pare Nadal, més conegut a la francesa com a "Papà Noel". Cada un d'ells té un origen i un simbolisme particular, convivint sense manies en un mateix espai tradicional, tot sovint portant controvèrsies en relació a si es tracta o no de tradicions pròpiament catalanes.

No hem d'oblidar que les diades nadalenques són una convenció a celebrar fins i tot per damunt de condicionants evidents. Si prenem per exemple l'Arbre de Nadal, una tradició que amb el model actual, ben segur ens arriba d'indrets més freds que el nostre, on per aquestes dates amb prou feines es poden estar al carrer. Hores d'ara, els arbres guarnits amb boles de colors i llumetes ja han pres una dimensió universal. No ens ha d'estranyar gens veure per la televisió que a Sudamèrica, que mentre estan al seu solstici d'estiu celebren el Nadal amb arbres i pessebres plens de neu de mentida. Si podem discutir el paper de l'Arbre de Nadal aquí, que n'haurien de dir els argentins o els brasilers de celebrar un Nadal amb fesomia alpina quan es passen el dia a la platja perquè és el temps de més calor en el seu hemisferi.

L'Arbre de Nadal

Però d'on surt l'Arbre de Nadal ? El que posem a dins de casa és d'influència nòrdica, però això no vol dir que a Catalunya no es guarnísim arbres per Nadal. Això sí, els arbres que es guarnien eren comunitaris, al mig de la plaça del poble. Se'ls penjaven fruites i elements decoratius, talment com es fa amb el pi que pengen cap per avall a Centelles, per la Festa del Pi en 30 de desembre. El fet de posar l'arbre dins a casa als països freds té el mateix significat que els arbres que antigament guarníem al carrer, donant-los la vida que no tenen en aquesta època de l'any. De fet, en un entorn urbà, amb cada vegada menys llars de foc, l'Arbre de Nadal, molt més vistós que el tió sota la manta, l'ha anat substituint en molts indrets com a portador d'obsequis a l'inici de les diades nadalenques.

A Alemanya per exemple, les lluminàries que es posen en els arbres de casa són espelmes enceses i previ a la recollida de regals, els presents canten la peça "L'Arbre sant" il·luminats només amb les espelmes, donant les gràcies a l'arbre que és símbol de manteniment de la família unida i és qui els ha fet present dels regals. Aquí, en canvi, en no tenir l'arrel de la tradició de l'Arbre, simplement es recullen els obsequis, com si de la nit de Reis es tractés, amb rituals escadussers i poc definits, això en el cas de qui en fan alguna mena, perquè no tothom relaciona l'Arbre de Nadal amb els regals.

Per tant, la tradició d'honorar l'Arbre per Nadal és també ben nostre, mentre que la forma que tenim de fer-ho ens ha vingut donada. Cal afegir a aquesta adopció de costum forana, el fet que comercialment és rendible la venda d'arbres de Nadal, mentre que quan es guarnia només el comunitari, amb prou feines en podia treure profit econòmic algú. No ens hem d'enganyar que la tradició del Nadal és directament proporcional a la tradició comercial. L'arrelament de l'Arbre de Nadal a Catalunya és evident i ha generat fenòmens com el de la Fira de l'Avet d'Espinelves, que més enllà de l'estricta joc comercial de les dates de Nadal, el conreu exprés d'aquests arbres és una font d'ingressos per a la gent d'un poble de muntanya, que potser ara estaria despoblat per manca de recursos.

El tió

El Tió és un element emblemàtic de la natura, el tronc o la soca de l'arbre que simbòlicament dona solidesa a la família, que ens dona caliu i ens alimenta. El seu significat no és diferent del de l'Arbre de Nadal que ja hem comentat. És la transposició mimètica de la cura que hem de tenir per la natura, de cara a que després, aquesta sigui generosa donant-nos els seus fruits. El Tió avui és un tros de tronc, amb la cara pintada, una barretina de feltre i sostingut per un parell de potes que permeten veure-li la cara sense ajupir-nos. Cal dir que aquestes potes, moltes vegades no resisteixen la força de les garrotades i el pobre Tió acaba abaixant el cap.

El Tió abans era un tronc sec o una soca ben erma, simbòlicament morta com la mateixa terra que en aquesta època de l'any no està en condicions de donar-nos fruits. El tenir cura del tronc, tapant-lo i alimentant-lo diàriament, fa que després el podem sacrificar a garrotades, traient-ne el que podem fins que ja no és capaç de cagar més. I és que el fet de cagar, també està relacionat amb l'abundància, perquè nosaltres mengem els fruits de la terra, com millor mengem, millor caguem i si ho mirem des d'un punt de vista rural, és a dir el del caganer del pessebre i no el de nosaltres asseguts a la tassa blanca, en cagar damunt la terra, l'abonem i li tornem allò que ens ha donat, tancant el cercle vital.

El Tió a més té quelcom de màgic, com la mateixa terra, a la que hi poses llavors de les quals sortirà la planta, un procés perfectament conegut científicament, però no per això desproveït de màgia. El Tió caganer encisa especialment als infants, pels quals es un element meravellós més, d'unes diades que els deixen bocabadats. Vist de forma simplista només és un tronc que mereix escalf prop de la llar de foc, però la veneració que li dediquem l'investeix d'una càrrega simbòlica. És fàcil imaginar-lo tapat amb la manta, sota la mirada atenta de l'avi, que s'escalfa en el mateix caliu que el tronc. Cada dia cal alimentar-lo, com els pares alimenten la il·lusió dels menuts, o perquè no, amb el mateix amor sàdic amb el que han alimentat el capó que per l'àpat de Nadal presidirà la cassola.

El dia de fer-lo cagar és variable segons els indrets. Habitualment se'l fa cagar la Nit de Nadal, abans d'anar a la Missa del Gall o també el dia de Nadal quan tota la família està reunida per l'àpat. El secret de la màgia que conté està en el ritual de preparació: cercar el bastó, fer carícies al tió per sobre la manta, reunir a tota la família, repassar la cançó... un seguit d'elements cerimonials que encara preparen més al nen per al miracle tradicional que un tronc mort cagui regals i llepolies.

Arribada l'hora de garrotejar-lo, mentre és cantada la cançó, que varia lleugerament segons l'indret, el pobre tronc rep la fúria dels petits que mai en tenen prou amb el que caga. Evidentment cal recarregar el tió després de cada cagada i llavors la fórmula varia segons el costum de cada família. A casa de la gent creient, els fan anar a resar un parenostre a una altra habitació, habitualment els feien anar a qualsevol racó de la casa on hi havia una imatge religiosa, quan a les cases era ben habitual tenir-ne més d'una. En aquests casos s'aconsegueixen veritables rècords de velocitat oratòria, acabant sempre malament, tal i com acaba el parenostre "...qualsevol mal amén". En altres famílies els fan anar a mullar el bastó, o a enfarinar-lo, a senzillament a dur-lo a passejar per l'eixida, el que sigui perquè el rei de la casa i del cop de bastó, s'absenti uns instants d'on és el Tió.

Curiosament, després que amb la desaparició de les llars de foc aquesta tradició minvés, s'ha anat recuperant i a moltes cases es torna a fer, encara que sigui durant l'etapa en la qual la canalla és menuda. Això sí, en lloc de deixar-lo a tocar de la llar de foc, el posen als peus de l'Arbre de Nadal, lligant així l'un i l'altre tronc i barrejant sense voler els simbolismes. Cal dir també, que en els darrers anys hem assistit a la popularització del Caga tió en festes de carrer, que si bé és força interessant perquè es relaciona sense voler amb aquell arbre comunitari del qual parlàvem, esperem que mai arribi a substituir el Caga tió familiar.

El Papà Noel

De tots els elements i personatges que esdevenen portadors d'obsequis, aquest és el més mediàtic i el que ha experimentat una evolució més curiosa. Per altra banda, els Reis de l'Orient i els seus patges sempre els imaginem més o menys estàtics, contraposats a aquest panxut, vestit de vermell que té un caràcter molt més animat. També cal tenir en compte que visualment es veu més i que és un de sol, mentre que els Reis de l'Orient o els seus patges són tres de diferents i els comerços tenen en compte que és més barat contractar a una persona sola.

D'on vé el Papà Noel ? No oblidem que és conegut també com a Santa Claus o Sant Nikklas, és a dir Sant Nicolau i que un bisbe del segle IV, ben segur que no anava vestit com el Papà Noel. Sant Nicolau va ser bisbe a Turquia i l'any 1087, quan feia anys que era mort, es va presentar al poble italià de Bari per salvar tres nens, amb un sac tant ple de favors, que des de llavors és patró dels infants, dels mariners d'aigua dolça, dels boters, dels perfumistes i dels apotecaris. D'ençà d'aquell miracle és conegut com Sant Nicolau de Bari i és qui a molts països, fa possibles els desitjos en forma d'obsequi. La seva diada és el 6 de desembre, avui una mica diluïda per l'invent de festa de la Constitució espanyola i la festa dels Nicolaus celebrada principalment al Baix Llobregat, ha perdut bona part del seu sentit.

On la festa encara conserva tota la seva càrrega tradicional és a Montserrat, on cada any és elegit un bisbetó entre els escolans nouvinguts. El dia de Sant Nicolau és investit i presideix la festa, en la que es representa el miracle del sant, que va salvar tres criatures de les mans d'un carnicer que les havia segrestat amb intencions obscures de fer-ne mandonguilles.

El nom de Papà Noel va aparèixer als països amb més incidència de la reforma protestant. La prohibició de que fos el sant qui portés els obsequis als menuts, la trobem documentada al segle XVIII. Va ser a Alemanya, sembla que concretament a Hesse, on van decidir que calia cercar algú que no fos Sant Nicolau per fer contents als nens i així aquesta feina va recaure en el Pare Nadal.

Ja tenim situat a Sant Nicolau, autor de la portada d'obsequis a molts indrets, això si, antigament vestit de blanc o de bisbe. Un altre personatge que també ha fet la seva aportació al Papà Noel és el Poumuki, una mena de follet del bosc, amb una llarga barba blanca i amb un vestit com el del Papà Noel, però de colors verds, grocs i marronosos. Ell és qui condueix un trineu tirat per rens voladors i viu a les neus perpètuas, concretament a Finlàndia d'on sembla que n'és

originari. En els països nòrdics, on també es venera a Sant Nicolau, qui té la tasca de fer els obsequis és en Poumuki. Tenint en compte com emboliquem la troca entre tant personatge obsequiós, fins i tot en algun indret dels Estats Units, han convertit en Poumuki en un criat del Santa Claus vestit de vermell.

Ara bé, la imatge més estesa del Papà Noel és la del vell barbut, amb el nom d'un bisbe de Turquia, l'aspecte de follet finlandès i una indumentària vermella amb ribets blancs que la devem a la societat de consum i a la publicitat. Només hem de recular fins a 1931, quan Haddim Sundblom, il·lustrador de la Coca-Cola, d'origen suec i al qual no agradava el gust d'aquesta beguda, va crear la imatge de l'actual Papà Noel. Basant-se en la tradició de Sant Nicolau als Estats Units, donant-li l'aspecte del Poumuki i vestint-lo amb els colors vermell i blanc de l'etiqueta de la Coca-Cola.

De fet, potser és decepcionant descobrir que el Papà Noel que ens ha arribat, ho ha fet de la mà d'una beguda tant massificadora, però és indiscutible, que el panxut vestit de vermell ja s'ha fet un lloc a casa nostra i a molts altres països. Pel que fa a Sant Nicolau, d'aspecte més avorrit que el Papà Noel i actualment de minsa tradició al nostre país, no ens fa cap mal que el confonguem amb el Poumuki coca-coler, perquè de fet ho és. Potser el problema és més lingüístic que altra cosa, perquè tant el "Papà" com el "Noel" són mots sobrevinguts. Una possibilitat és la de traduir-lo literalment per Pare Nadal i l'altra, potser més adequada a la nostra tradició seria anomenar-lo Pare Nicolau.

Els Reis de l'Orient

No és gens estrany que s'assumeixin tradicions obsequioses com les que hem esmentat, celebrades a l'entorn de la diada de Nadal. Els Reis de l'Orient, considerats a casa nostra els principals portadors de regals, tenen molt poca consideració envers els més petits per dur els regals quan tot just falta un dia perquè tornin a l'escola, i això, després d'haver passat una colla de dies de vacances.

Els textos bíblics no ens deixen massa clar si aquests personatges que va anar a adorar el nen Jesús eren de condició reial, quants eren, com es deien i ni tant sols a quina raça pertanyien. La seva representació actual és molt més moderna i ha esdevingut de forma progressiva.

La condició de mag, sinònim a l'antigüitat de savi, sembla que prové d'uns inicis ben reculats. Ara bé, en certes èpoques, la màgia no estava ben vista i no era políticament correcte que una mena de bruixots anessin a adorar el nen Jesús. Va ser Tertulià, al segle III, el primer en coronar-los com a reis, possiblement per dignificar encara més l'esdeveniment i per evitar males interpretacions a la seva condició de mags. El nombre de Reis Mags ha variat al llarg de la història, oscil·lant entre dos i dotze, fins que un decret papal al segle V, ho va fixar definitivament en tres. Els noms amb els quals els coneixem no apareixen en un document de l'Església fins l'any 845 i l'origen del rei negre, el popular Baltasar es remunta només fins al segle XIV. Per acabar-ho d'adobar, aquí diem que venen de l'Orient, un Orient indefinit que potser avui seria l'Orient Mitjà, però que amb la facilitat de comunicació, ens sembla poc adient a uns Reis Mags i màgics. Sort que aquestes disquisicions no se les fan la canalla quan escriuen la carta.

També tenim que s'han conservat tradicions sobre els Reis a zones concretes. En una regió d'Alemanya es diu que hi havia un quart rei anomenat Artabà, que quan anava cap a Betlem es va perdre i va arribar tard a l'establia, just quan la Sagrada Família ja havia marxat. Després va intentar cercar Jesús durant els 33 anys que va viure, però o bé no hi tenia massa traça o bé el mapa que duia era equivocadament, el cert és que no el va poder trobar fins quan estava clavada a la creu.

No cal dir també, que per garantir el bon comportament dels infants per mitjà del xantatge, els Reis de l'Orient tenen espies que vigilen com es porten i d'aquests informes en depenen els obsequis que els portaran. Els gats negres que van per les teulades i baixen per les xemeneies són els principals vigilants, però també hi ha criats i servidors dels Reis que fan aquesta feina. Només per citar uns

exemples, a Terrassa hi ha el Patge Xiu-Xiu, a Barcelona el Criat Gregori i a Tortosa el Gos de Pimpí, tots ells controladors del comportament de la canalla.

I uns quants més portadors d'obsequis

Quan la reforma protestant va rellevar a Sant Nicolau de l'ofici de dur regals, a Anglaterra, qui se'n va fer càrrec va ser el Father Christmas i a França el relleu el va prendre el Binhome Noël, ajudat per el Père Fouettard. Aquests personatges no eren massa ortodoxes, l'anglès semblava una mena de déu pagà, el francès Binhome és qui porta els obsequis, mentre el seu ajudant s'encarrega de repartir xarop de bastó entre els nens tremendos.

A algunes regions d'Alemanya va ser el Christkindel, el mateix nen Jesús el qui portava els obsequis. Els holandesos van ser els que millor van conservar la tradició de Sant Nicolau, exportant-la de la mà dels emigrants a Estats Units i el Sinter Klaus holandès va derivar al Santa Claus americà.

Al País Basc existeix un personatge que fa la feina dels Reis Mags. Es tracta de l'Olentzero, possiblement un ésser provinent dels rituals antics de la natura que es feien pel solstici d'hivern. Es tracta d'un pastor panxut que durant el Nadal deixa de fabricar carbó vegetal per anar pel món, anunciant el naixement de Jesús. Porta barba, txapela, abarques, fuma amb pipa i li agrada menjar molt.

A algunes zones d'Alemanya, Sant Nicolau té un ajudant que és pitjor que la pesta. El Criat Ruprecht és el preferit per les mares alemanyes per fer creure als petits. Va vestit de negre i cobert amb roba vella i pells, portant a l'esquena un sac ple de llaminadures i a la mà una vara per repartir estopa. Evidentment, mentre els nens bons reben una dolça recompensa sortida del sac, els dolents van a dormir amb el cul calent.

A Itàlia i concretament a la zona del Veneto, existeix la Befana, una bruixa bona que ajuda als Reis d'Orient a repartir regals. Encara que té tot l'aspecte d'una bruixa perversa, perquè és vella, lletja, vestida de negre i muntada dalt d'una escombra, és tant generosa que omple d'obsequis les sabates deixades pels nens la nit del 5 de gener.

I encara podria parlar d'altres repartidors d'obsequis que segurament deuen existir per tot el món, però que no conec. Els que mereixen però un esment final són els pares, tots i cada un dels pares. Curiosament estan vinculats amb tots i cada un dels personatges que he comentat, essent-ne els artífexs perfectes que fan possible que el Pare Nicolau, els Reis de l'Orient, la Befana i tots els altres personatges puguin ser generosos i portin molts regals.

Jan Grau
13/11/2000